

Валчок Н. (г. Баранавічы, БарДУ)

МАСТАЦКАЯ ПРАЕКЦЫЯ АСОБЫ ПАЎЛЮКА БАГРЫМА Ў ПАЭМЕ ВЕНАНЦЫ БУТРЫМА «ЛІРА І ГОРАН»

У літаратуры кожнага народа ёсць мастакі слова, у спадчыну ад якіх нам засталася не так і шмат. У беларусаў – гэта Паўлюк Багрым. Паэма Венанцы Бутрыма «Ліра і горан» прысвечана беларускаму паэту, таленавітаму самародку, кавалю-штукару Паўлюку Багрыму. Абодва паэты – нашы землякі. Венанцы Бутрым (1936–2003) – урадженец баранавіцкай зямлі – паэт, празаік, мастак. Уся яго творчасць – гэта нібы палотны мастака, які барвамі-словамі вядзе чытача па беларускіх краявідах.

Паэма «Ліра і горан» складаецца з 9 частак: «Старана ты мая...», «Карчма. Дажынкі», «Карчма. Прыпеўкі хорам», «Лірнік» «З белым светам салдацкі ў паход пайшлі...», «У засені цішы і дрэў...», «Робота», «Маўклівы дыялог з падарожным», «Фінал». Да некаторых частак аўтар падае эпіграфы з верша Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы...». Наяўнасць далзеных эпіграфу невыпадковая. Вядома, што верш П. Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы...» заўжды лічыўся аўтабіяграфічным. Гаротнае жыццё беднага сялянскага хлопца, рэкрутына за распаўсюджванне антыпрыгонніцкіх вершаў, працяглая служба ў глыбіні Расіі знайшлі адлюстраванне ў паэме В. Бутрыма «Ліра і горан». Аўтар пераасэнсоўвае салдацкі лёс героя, уносіць у яго яскравыя побытавыя і псіхалагічныя дэталі: *«Вёст расейскіх ботам шмат я перамераў. / аж дайшоў я нават у сякотны Крым... / Старану – угледзіць перад смерцю, верыў – / светлы, сінявокі, ніжні чын, Багрым. / Літв-векавуху каля весніц вёскі. / выган, дзе за гускамі шнуроваў малым, / бачыў неадступна, сніў праз зімы-вёсны / збройнік батарэйны, з Крошына Багрым»* [1, с. 159].

Так, першая частка «Старана ты мая...» мае эпіграф: *«А я зайграю ў дуду, / Бо ў Крашыне жыць не буду. / Бо ў Крашыне пан сярдзіты, / Бацька кіямі забіты...»* [1, с. 158]. У гэтай частцы В. Бутрым дэталізавана падае апісанне пана, губернатара: *«Губернатар ігвам пражыць. / Жабракі праклыгали. / Нейкі пан у каламажы – / у пенсэ і з кнігамі...»* [1, с. 157]. І тут жа проціпастаўляе вобразам пана і губернатара вобраз «мужыка-галоты», які «згінаецца ў пакры... не вылазіць са сваёй разоры...» [1, с. 57]. Аўтар пазмы адлюстроўвае тое сацыяльнае становішча, якое складалася ў Крашыне ў той час, калі жыў Багрым.

В. Бутрым па-майстэрску, з вялікай сілай пачуцця ўзнаўляе вехі жыцця паэта. Сам П. Багрым у вершы сказаў, што яго бацька «кіямі забіты». Гэта падзея знайшла адлюстраванне і ў паэме В. Бутрыма: *«... Як сёння бачу: тут упаў мой тата! / Запылчаныя вочы, потны, цёмны твар. / І над скрываўленым нагнуўся паганяты. / Хто ж вінаваты за смяротны ўдар?»* [1, с. 182]. Аднак нельга пакінуць па-за ўвагай той факт, што даследчыкі (А. Янулайціс, І. Яцкоўскі) адзначаюць, што гаварыць пра аўтабіяграфізм верша «Зайграй...» наўрад ці выпадае. Дакументальныя матэрыялы сведчаць, што П. Багрым, акрамя перапісвання і дэкламацыі верша Я. Баршчэўскага «Бунт хлопаў», ніяк не засведчыў пры жыцці сваёй сувязі з беларускай літаратурай. Існуе думка, што верш мог з'явіцца ў выніку літаратурнай містыфікацыі, якая, верагодна, суправаджалася стварэннем падманнай крыніцы тэксту, прыпісваннем аўтарства «неканкрэтнай асобе», абмалёўкай творчага аблічча ўяўнага аўтара. Таксама, як адзначае Г. Кісялёў, «пакуль што не знойдзены дакументы пра здачу Багрыма ў салдаты за прачытання ў 1828 г. у Крошыне (Крашыне) перад царскімі чыноўнікамі крамольныя вершы, хця вядома, што вершы сапраўды былі прачытаны і гэта пагражала вялікай бядой» [6, с. 16].

Нагледзячы на тое, што дакладных звестак няма, В. Бутрым па-мастацку мадэльне абставіны службы Багрыма ў рэкрутах. Увогуле, варта адзначыць, што ў паэме В. Бутрыма «Ліра і горан» матыў рэкрутчыны – адзін з асноўных. Рэкрут – навабранец, асоба з падатковага насельніцтва (сялян, мяшчан), якая прызвана на ваенную службу [4]. Паводле гістарычных звестак, каго дакладна адправіць у салдаты, вырашалі на савеце, выбіраючы сярод тых, хто ўжо дасягнуў дваццацігадовага ўзросту. Увесь год, які заставаўся да прызыву, кандыдата ў рэкруты не змусілі да працы, а з лета наогул вызвалілі ад усіх работ. Рэкрутаў шкадавалі, ставіліся да іх, як да людзей, дні жыцця якіх на зямлі ўжо злічаны [5]. Таму не дзіўна, што ў вершы П. Багрыма лірычны герой, каб пазбегнуць рэкруцтва, вырашае пакінуць родны дом і пайсці ў «свет, у бездарожжа». Думкі і пачуцці прыгоннага падлетка, скіраваныя ў бок пошукаў выйсця з драматычнага становішча, вызначаюцца адчаем і бездапаможнасцю.

У той жа час В. Бутрым яскрава адлюстроўвае складанасць рэкруцкай службы. Так, напрыклад, у частцы пад назвай «З белым светам салдацікі ў паход пайшлі...» час адыходу дзецюкоў у рэкруты апісваецца ў мінорнай танальнасці. *«... Выходзілі, праводзілі / дзяды, жанкі і дзеўкі. / І выціралі вочы, / і гаманілі разам: / – Няхай прад вамі збочыць / і куля, і зараза!...»* [1, с. 172]. Асабліва цяжка ў такой сітуацыі маці. У вершы П. Багрыма сказана, што маці, напэўна б, была шчаслівай, каб змагла пазбегнуць пакут з-за трагічнага лёсу сына: *«Каб ты мяне не радзіла. / Каб ты мяне не карміла, / Шчасліўшая ты бы была»* [3]. В. Бутрым развівае матыў матчынага гора, дапаўняючы яго матывам чакання. Маці чакае свайго сына заўсёды: *«...Як чакала маці сына, / бо яго ў рэкруты ўзялі...»*, *«прядучы да позняй ночы»: « – Дзе ж ты, дзе ж ты ў свеце тлумным, / Паўлючок ты мой, сыночак?»* [1, с. 170].

Акрамя душэўных пакут, пэст апісвае і фізічныя пакуты свайго героя. Падчас паходу ён захварэў: «...У фуры, на саломе, у адной бялізне, / сцяты ліхаманкай, батарэец трызніць... – Каваля з падручнымі ў галаву абозы!» [1, с. 173]. Нягледзячы на пакутлівае жыццё, галоўны герой паўстае ў творы як асоба мужная, прагрэсіўна настроеная, гатовая павесці народ за сабой: «... Мы не хлопцы, мы – мяшчане!.. Калі крыўду ў прабачым, / за знявагу – помсцім!.. Вельмі хутка, як прысее, пераставім косы!..» [1, с. 166].

З біяграфіі Паўлюка Багрыма вядома, што, вярнуўшыся з рэкрутаў, пастарэлы і знясілены, ён ужо не наважваўся брацца за пярэ. Таму працаваў у Крошыне кавалём. Але не забыўся ён таго цяжкага часу, калі служыў рэкрутам. Вось і цяпер, сустрэўшыся з панам, па часе ўспамінае ён: «У цывільным ты, ды помню муштру я, / якую бачыў ты ў сядле, з каня, / калі на плячы я – ні рук, ні ног! – / упаў у гразь і ўстаць ужо не мог...» [1, с. 180]. Яго пачуцці з вялікай пераканаўчасцю, таленавіта ўзнаўляе ў сваёй паэме В. Бутрым. Як бы ні было невыносна, «ды падымаўся, бо надзеяй жыў / сюды вярнуцца, да пясчаных ніў, / да сцен, дзе бацька гэты горан раздзёмуваў, / а я, з кавадлам упоравень, / ды з важнасцю, стаяў...» [1, с. 180]. Галоўны герой уяўляецца мужным, цярглівым, адданым сваёй справе чалавекам. Ён не цураецца працы каваля, а ганарыцца ёю: «... а я, з кавадлам упоравень, / ды з важнасцю, стаяў...» [1, с. 180]. В. Бутрым у паэме падкрэслівае талент Багрыма, называе яго «сынам праўды»: «А майстра меў не менш – умельства дар, / з ім крэўнасць непадробную, калі ён праўды сын» [1, с. 177]. Лірычны герой звязаны са сваёй зямлёй, з людзьмі, якія жывуць побач. Як жыццёвае крэда селяніна гучаць радкі з яго вуснаў: «Плуг ды са скібаю, молат ды з крушняю – / наша зямное жытло!..» [1, с. 160]. І як наказ гучаць радкі: «На сваёй мы старане / добра жыць павінны...» [1, с. 168]. Сам герой характарызуе крошынцаў як людзей, «зацятых у працы», але ў той жа час «цяжкіх на наклон». Напрыканцы твора герой пазмы ідзе родным Крошням. Ісці вельмі цяжка («... Так цяжка не ішлося / яшчэ ні разу за мой доўгі век...»), але не фізічна, а маральна. Думкі, пачуцці, успаміны перапаўняюць... Крыж, уз'езд, які стаў Галгофай для яго... Менавіта тут яго бацьку забілі... І хто цяпер «вінаваты за смяротны ўдар?..» [1, с. 182]. І толькі пані Восень – «самы блізкі сэрцу чалавек» [1, с. 183].

Да нашага часу захавалася металічная жырандоль з арнаментальнымі жаўранкамі, па-мастацку зробленая П. Багрымам. Сам мастак, В. Бутрым не абышоў яе сваёй увагай у паэме. «Дык жырандоль!.. Пасядзьце, жаўручкі, / мізэрныя, вас тут ліха не кране. / Хоць вам без выраяў і не з рукі – / не пакідайце кўзні і мяне» [1, с. 177]. Толькі два адбіткі свайго жыцця – верш і жырандоль («ліру і горан») – пакінуў нам у спадчыну П. Баграм: «... і... выканаў, у Крошыне над Шчараю, Баграм...» [1, с. 178]. Галоўны герой задае пытанне самому сабе: «Ружовае жыццё, бязважскае, як здань, / падоўжыць у жалезе ці змагу?..» і тут жа адказвае: «Павінен! Бо рашыўся – як пачаў. / Назло ўсім недаваркам ці сляным...» [1, с. 178]. Гэтыя радкі характарызуюць яго як асобу адказную, моцную духам.

Венанцы Бутрым выкарыстоўвае ў сваёй паэме фальклорныя вобразы і матывы, што было ўласціва і «мужыцкаму паэту». У вершы П. Багрыма «Зайграй...» – гэта вобразы ваўкалака, каршуна, кажана, а таксама народна-песенныя звароты і паўторы. У Венанцы Бутрыма вобразы ваўкалака, каршуна, кажана адсутнічаюць. Аўтар уключае ў тэкст пазмы фрагменты беларускіх народных песень: « – Ой, татулю, татулю! / Каму каня купуеш / І так жаласна плачаш...» [1, с. 172]. Шырока выкарыстоўвае В. Бутрым лаканічныя

народныя выслоўі: «Вол каню – не пара! ...касі, пакуль з расою!.. Пану – зерне, нам – салома!..» [1, с. 164].

Абодва пазты выкарыстоўваюць вобразы дуды, скрыпкі, цымбалаў. Але калі ў мелодыі верша П. Багрыма выразна гучыць дуда – «голас смутку», – «Зайграй, зайграй, хлопча малы, / І ў скрыпачку, і ў цымбалы, / А я зайграю ў дуду, / Бо ў Крошыне жыць не буду» [3], – то ў В. Бутрыма дамінуче скрыпка. На свяце дажынак «...разышоўся смык ахвочы, / разяхвоціў скрыпку: / то смеецца, то рагоча / чортам нападітку...» [1, с. 163]. Апісанне дажынак у творы Бутрыма падаецца ва ўсёй шматфарбнасці, тут і проза, і пазэзія сялянскай працы, і аўтарская іронія: «Як дажынкi — дык дажынкi: / з'елi бохан да скарынкi!.. / Даканалi і скарынку — / малацілi безупынку... Грайце, Бэрка, Шмул' і Шлёма! / Пану — зерне, нам — салома» [1, с.164].

Такім чынам, верш Паўлюка Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы...» выступае тэкстам-папярэднікам адносна пазэмы Венанцы Бутрыма «Ліра і горан». Гэта абумовіла пераемнасць у праблематыцы твораў, тыпалагічную адпаведнасць матываў і вобразаў. Скарыстаўшы разрозненны і супярэчлівыя звесткі пра нашага слаўнага земляка, В. Бутрым стварыў яскравыя карціны эпохі, у якую жыў П. Багрым, а таксама здолеў паказаць унутраны свет мастака з народа, творча дамысліць рысы яго асобы.

Літаратура

1. Бутрым, В. В. Дзён маіх лепшыя дні : зборнік пазэіі / Венанцы Бутрым. — Мінск : Медысонт, 2014. — 204 с.
2. «Жаўруковая песня Паўлюка Багрыма» // Рэжым доступу: [www.bigreferat.ru/79522/1/Жаўруковая песня Паўлюка Багрыма.html](http://www.bigreferat.ru/79522/1/Жаўруковая_песня_Паўлюка_Багрыма.html). Дата звароту: 04. 11. 2014.
3. «Зайграй, зайграй, хлопча малы...» // Рэжым доступу: www.khbliit.narod.ru/arhiv/lib/bahrym.htm. Дата звароту: 04. 11. 2014.
4. «Значение слова рекрут» // Рэжым доступу: www.tolkslovar.ru. Дата звароту: 06. 11. 2014.
5. Певин, П. «Обряды рекрутские» // Рэжым доступу: www.oldmikk.ru/Page3_let_rekrut_ro.html. Дата звароту: 18. 10. 2014.
6. «Пытанне атрыбуцыі, пазтыка і эстэтыка верша «Зайграй, зайграй, хлопча малы...» // Рэжым доступу: www.elib.bsu.by. Дата звароту: 18. 10. 2014.